

EDELEN IN DE VLAAMSE STEDELIJKE SAMENLEVING

Een kwantitatieve benadering van de elite van het laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Brugge

Nobles in the Flemish urban network. A quantitative analysis of the urban nobility of Late Medieval and Early Modern Bruges

In this contribution, a series of lists of Flemish nobles, compiled by the princely administration for military and political purposes, is used to measure the presence of nobles in the Flemish city of Bruges and the surrounding countryside. Diachronological analysis shows that noble involvement increased considerably since the middle of fourteenth century. Next to the presence of several families from the high nobility, the state formation process offered chances to bureaucrats to join the ranks of the local nobility. From the fifteenth century onwards, a growing part of the Bruges urban patriciate also succeeded in attaining noble rank. The overlap between those different groups was modest, but the intense cultural life of Bruges provided the high nobility, state officials and urban elites with ample opportunity for social and cultural interaction. While the growing involvement of the late medieval and early modern nobility in urban networks deserves further attention, the concept of 'urban nobility' does not do justice to the important differences between various noble groups in Bruges, nor to the intricate interlinking of urban and rural interests of noble families.

In 1467 bezocht de Boheemse edelman Leo von Rözmital de Bourgondische Nederlanden. Over de adel van het graafschap Vlaanderen merkte hij in zijn reisverslag op: 'Est ... consuetudo in Flandria homines nobili et claro genere orti non solent in pagis sed in urbibus habitare. Ideo multifaria oblectamenta et delicias habeant'.¹ De aandacht van deze kroniekschrijver voor de opvallende aanwezigheid van edelen in de steden van de Nederlanden vindt sinds kort weerklank bij historici. Recent werd onderzoek opgestart naar de sociale rela-

1. In vertaling: 'In Vlaanderen is het gebruikelijk dat mannen van hoge en edele geboorte niet alleen op het platteland, maar ook in de steden wonen. Daar laten zij vele gebouwen oprichten en zich vele genietingen welgevallen.' Leo von Rözmital, *Ritter-Hof-und-Pilger-Reise*. Litterarischer Verein Stuttgart 7 (Stuttgart 1843) 37.

tie tussen de adel en de stedelijke samenleving in Vlaanderen en de buurgewesten Brabant, Zeeland en Henegouwen.² De historiografie van de laatmiddeleeuwse Nederlanden maakt daarmee een inhaalbeweging ten opzichte van andere regio's. Met name voor Zuid-Duitsland, Zuid-Frankrijk en Noord-Italië vormt de studie van de 'stedelijke adel' al enkele decennia een gevestigde niche binnen het onderzoek naar laatmiddeleeuwse sociale structuren.³

Adeldom was een dynamisch fenomeen in de laatmiddeleeuwse Nederlanden. In de praktijk was het al dan niet tot de adel behoren, bepaald door sociale consensus. Met name het door de gevestigde adel als één van hen erkend worden, was bepalend. Pas op het einde van de zestiende eeuw veranderde deze gewoonterechtelijke situatie. Adeldom werd toen strikter geformuleerd als een juridisch statuut, waarvan de toekenning of erkenning voortaan zoveel mogelijk in handen van de vorst werd gehouden.⁴ In de veertiende en vijftiende eeuw was de verwerving van adeldom daarom vooral een sociaaleconomisch en cultureel gegeven. In een tijdperk waarin adeldom bepaald werd door sociale perceptie was het '*vivre noblement*' (het nabootsen van de adellijke levensstijl) dé aangewezen weg om in de adel op te klimmen. Sleutelementen waren leen- of heerlijkheidsbezit, een affiniteit met publieke machtsuitoefening en het krijsbedrijf, het berijden van een paard en het dragen van een zwaard. Ook het aanknopen van huwelijksbanden met gevestigde adellijke families was vermoedelijk van groot belang.

De vraag naar de omvang en aard van deze processen van verheffing tot de adelstand stelt zich des te sterker voor de laatmiddeleeuwse stedelijke samenleving. Steden zijn immers 'arena's van sociale mobiliteit' en de rijke stedelijke elite was de groep bij uitstek die zich de financiële lasten van een adellijke levensstijl kon veroorloven.⁵

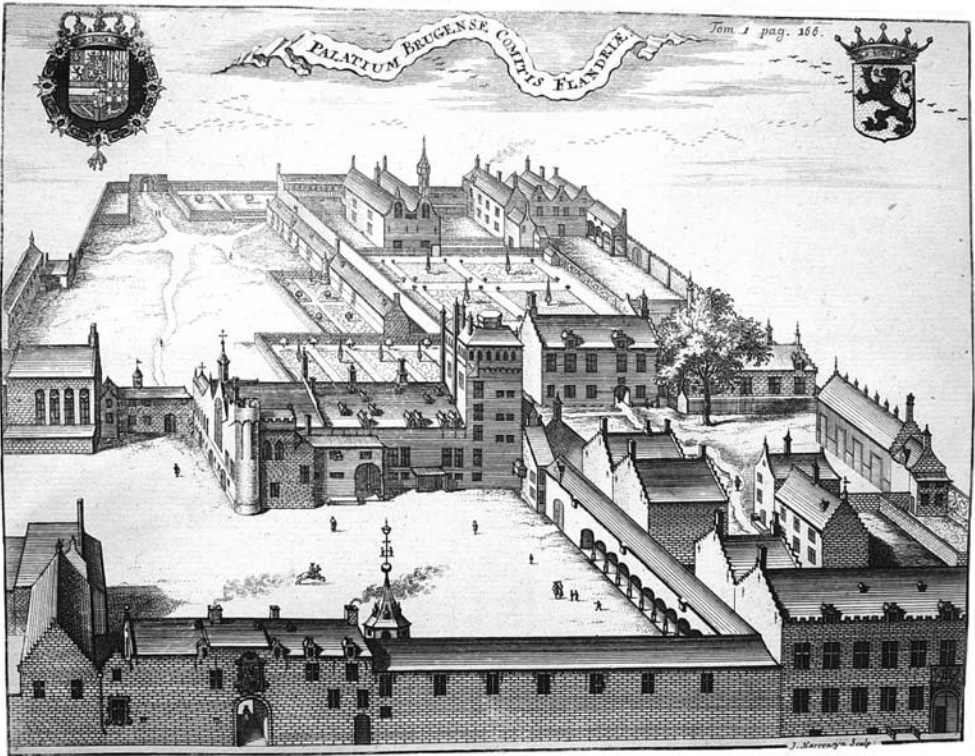
In deze bijdrage zal ik proberen om een beeld te schetsen van de ontwikkeling van de adellijke aanwezigheid in Brugge in de late middeleeuwen en de eerste helft van de zestiende eeuw. Deze sociogenetische analyse van de adellijke elite van Brugge kan dienen als *testcase* voor het uiterst veelvormige begrip 'stadsadel'. Dit begrip wordt algemeen genomen voornamelijk in twee

2. In 2005 werd het nwo-project *Burgundian Nobility. Princely Politics and Noble Families, 1425-1525* opgestart aan de Universiteit Leiden. Hierbij wordt voor het hertogdom Brabant en de graafschappen Holland, Zeeland en Henegouwen onder meer de relatie tussen de stedelijke samenleving en de gewestelijke adel onder de loep genomen.

3. Het recentste debat was het colloquium *Les nobles et la ville dans l'espace francophone XIIIe-XVIe siècles* aan de Université de Paris-Sorbonne (Paris IV) van 17 december 2005 dat op 9 december 2006 een vervolgsessie kreeg voor de niet-Franstalige delen van laatmiddeleeuws West-Europa. De publicatie van de bijdragen is in voorbereiding.

4. P. Janssens, *De evolutie van de Belgische adel sinds de late middeleeuwen* (Brussel 1998) passim.

5. Deze uitdrukking is ontleend aan M.C. Howell, 'Fixing movables. Gifts by testament in late medieval Douai', *Past and Present* 150 (1996) 3-45, aldaar 41.

Afb. 1 Een zeventiende-eeuwse gravure van het Prinsenhof, de laatmiddeleeuwse residentie van de Bourgondische hertogen in Brugge. Bron: Antonius Sanderus, *Verheerlykt Vlaandre* (Leiden en Rotterdam 1735), dl. II, 167.

betekeningen gebruikt. Enerzijds wordt er een (semi-)adellijk stedelijk patriciaat met een eigen groepsbewustzijn mee benoemd. Anderzijds wordt dit begrip ook in ruimere zin gebruikt om in een bepaalde stad het conglomeraat van adellijke stedelingen en van buiten de stad afkomstige edelen mee aan te duiden. Dit veelzijdige begripsgebruik is ontstaan vanuit het groeiende besef dat de laatmiddeleeuwse stedelijke samenleving veel gedifferentieerder was dan traditioneel werd aangenomen.⁶ Zo werd in verschillende steden in laatmiddeleeuws Noord-Europa ook de aanwezigheid van een adellijk element in de stedelijke bovenlagen vastgesteld.⁷

6. De historiografische bespreking van de aangehaalde invullingen van dit begrip is terug te vinden bij K. Schulz, 'Stadtadel und Bürgertum vornehmlich in oberdeutschen Städten im 15. Jahrhundert', in: R. Elze en G. Fazoli (eds.), *Stadtadel und Bürgertum in den italienischen und deutschen Städten des Spätmittelalters* (Berlijn en Bologna 1991) 161-181.

7. Voor de Nederlanden zijn tot nu toe alleen voor de Hollandse stad Leiden gegevens beschikbaar. A.J. Brand, *Over macht en overwicht. Stedelijke elites in Leiden (1420-1510)* (Leuven en Apeldoorn 1996) 248-258 berekende dat 54 procent van de stedelijke elite tot de adel of 'welgeborenen' behoorde.

Brugge is om verschillende redenen een interessante casus voor een historische toetsing van het begrip stadsadel in de geschetste betekenissen. Deze stad werd beheerst door een zelfbewuste groep handelaarsgeslachten die in rijkdom, politieke invloed en levensstijl niet onderdeden voor de Vlaamse adel. In de late middeleeuwen was Brugge hét brandpunt van de internationale handel in Noord-Europa. Met circa 40.000 inwoners was de stad tot ver in de zestiende eeuw ook een van de grootste steden van de Nederlanden. Deze Brugse rijkdom vormde de basis voor grote politieke machtsaanspraken. Brugge domineerde samen met Gent, Ieper en het Brugse Vrije (de uitgestrekte plattelandskasselrij rond Brugge) de volksvertegenwoordiging in dit graafschap. Samen vormden ze de zogenaamde ‘Vier Leden van Vlaanderen.’ Botsingen met de vorstelijke macht zijn daarbij niet uitgebleven.⁸ Diezelfde vorst en zijn overwegend uit edelen bestaande hofhouding hebben in de vijftiende eeuw Brugge bovendien vaak als residentiestad gekozen. De kredietmogelijkheden en het rijke aanbod van luxeproducten maakten Brugge immers tot een aantrekkelijke verblijfplaats voor de Bourgondische dynastie en de hofadel.⁹

De bronnen en hun beperkingen

Een onderzoek naar de geschiedenis van de in het laatmiddeleeuwse Brugge verblijvende adel wordt mogelijk gemaakt door een bronnenreeks die zich – weliswaar met de nodige reserves – leent tot kwantitatieve analyse. Recent werden er verschillende convocatielijsten voor de Vlaamse adel ontdekt. Deze lijsten werden met verschillende doeleinden opgesteld door de vorstelijke administratie. Een eerste functie was het oproepen van de Vlaamse edelen tot militaire dienst aan de vorst. Dit gebeurde nog geregeld in de vijftiende eeuw. Zo werden in 1425 de Vlaamse edelen door de Raad van Vlaanderen

8. De literatuur hierover is aanzienlijk. De sleutelbijdragen van de politieke geschiedenis zijn W. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijden (1384-1506)* (Brussel 1978); J. Dumolyn, *De Brugse opstand van 1436-1438* (Kortrijk en Heule 1997) en J. Haemers, ‘Ende hevet volc goede cause jehens hemlieden te rysene’. Stedelijke opstanden en staatsvorming in het graafschap Vlaanderen (1477-1492) (onuitgegeven doctoraatsverhandeling Universiteit Gent 2006). De recentste synthese over de economische betekenis van laatmiddeleeuws Brugge is J.M. Murray, *Bruges, Cradle of capitalism, 1280-1390* (Cambridge 2005).

9. R. Van Uytven, ‘Splendour or wealth: art and economy in the Burgundian Netherlands’ *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society* 10 (1992) 101-123; W. Blockmans, ‘The creative environment: incentives to and functions of Bruges art production’, in: M.W. Ainsworth (ed.), *Petrus Christus in Renaissance Bruges. An interdisciplinary approach* (New York en Turnhout 1995) 11-20; P. Stabel, ‘For mutual benefit? Court and city in the Burgundian Low Countries’, in: S. Gunn en A. Janse (eds.), *The court as a stage: England and the Low Countries in the later Middle Ages* (Londen 2006) 101-17.

KAART 1 *Het graafschap Vlaanderen met de kasselrij-indelingen en de vier kwartieren (14e-15e eeuw)*

opgeroepen om deel te nemen aan de veldtocht van Filips de Goede in Holland en Zeeland. In 1437 werd de volledige Vlaamse adel opnieuw onder de wapens geroepen naar aanleiding van een dreigende invasie van de Engelsen. Daarnaast werden deze lijsten gebruikt om edelen te convoceren als vertegenwoordigers van de tweede stand bij de Vlaamse Statenvergaderingen. Ook bij de eerste algemene Statenvergadering van alle gewesten van de Nederlanden in 1464 was de Vlaamse adel uitgebreid vertegenwoordigd.¹⁰ Dergelijke convocatielijsten zijn bewaard voor de jaren 1363, 1384-1386, 1405-1410, 1425, 1437, 1464 en 1481.¹¹ Drie van deze lijsten, namelijk die van 1363, 1437 en 1481, lenen zich bij uitstek voor onderzoek naar de adel in Brugge. Zij zijn immers ingedeeld per kasselrij (zie kaart¹²) en geven in hiërarchische volgorde de namen van de lokale adel. Bovendien hebben zij een pretentie tot volledigheid, die ze interessant maakt voor kwantitatieve analyse.

10. Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamers, nr. 21798, fol. 27 v. – 28 r.; nr. 21799, fol. 7 v.; nr. 21804, fol. 7 v.; nr. 21807, fol. 7 v. en nr. 21808, fol. 5 r.-v.; W. Blockmans (ed.), 'De samenstelling van de staten van de Bourgondische landsheerlijkheden omstreeks 1464', *Standen en Landen* 47 (1968) 57-112.

11. F. Buylaert, e.a. (eds.), 'De adel ingelijst. "Adelslijsten" voor het graafschap Vlaanderen in de veertiende en vijftiende eeuw', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis van België* (2007) ter perse.

12. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 108.

Hoewel deze convocatielijsten belangrijke onderzoeksperspectieven openen, is voorzichtigheid geboden. Eerst en vooral moet die claim tot volledigheid genuanceerd worden. Toetsing van deze lijsten aan de hand van het bewaarde bronnenmateriaal toonde aan dat de in de adel opgeklommen makelaarsfamilies Van Aertrycke en Metteneye ontbreken in de lijst van 1481. Het valt echter te betwijfelen of dit de validiteit van statistische analyses fundamenteel aantast, want verdere omissies zijn mij niet bekend. Omgekeerd bleek uit vergelijking met andere bronnen dat de lijst van 1437 enkele namen vermeldde van niet-adellijke grondbezitters met militaire aspiraties. Deze konden echter relatief eenvoudig worden uitgefilterd door vergelijking met de andere adelslijsten. Daarnaast moet vooral ook opgemerkt worden dat het selectie criterium van die lijsten beperkt is tot edelen met een militaire en politieke functie. Zo blijft het ook onzeker of deze bewaarde lijsten adellijke hagepoorters (personen die de poortersrechten van een stad bezitten, maar er niet verblijven) wel of niet hebben opgenomen. Met name voor onderzoek naar edelen met kortstondige of eerder culturele banden met Brugge zijn deze bronnen al minder bruikbaar. Hoewel de bronnen binnen de gestelde parameters betrouwbaar zijn, blijft ook na verificatie aan de hand van andere bronnen voorzichtigheid geboden.¹³

Afgezien van het feit dat een statistische analyse van dit bronnentype een onvermijdelijke foutenmarge kent, stelt zij de onderzoeker nog voor een ander probleem. Deze 'adelslijsten' maken immers geen onderscheid tussen de eigenlijke stad Brugge en het uitgebreide ommeland, het Brugse Vrije. Alleen de oudste lijst van 1363 onderscheidt de Brugse stadsadel in strikte zin van de adel van de hele streek rond Brugge. Desalniettemin zijn deze lijsten van grote waarde voor onze vraagstelling. De aangereikte onderzoekspopulaties zijn weliswaar ruimer dan de stedelijke adel van Brugge in strikte zin, maar zij zijn tegelijk ideaal om de relatie met de adellijke leefgemeenschap van het omringende ommeland te meten. Er bestonden immers van oudsher sterke huwelijksbanden tussen de families die de elites van Brugge en het omringende ommeland vormden. Er zijn verschillende families bekend die tegelijkertijd in de schepenbank van de stad Brugge én die van het Brugse Vrije zetelden.¹⁴ De nauwe band tussen beide elites is tenslotte ook in steen

13. De toetsing van de convocatielijsten is uitgevoerd aan de hand van een database van uitdrukkelijk als edelman geduide personen uit het graafschap. Deze is aangelegd aan de hand van een consequente prospectie in het bewaarde Brugse bronnenmateriaal van de veertiende en vijftiende eeuw.

14. Een studie van de elite van het Brugse Vrije ontbreekt. Voor een bibliografisch overzicht, zie E. Huys, 'Kasselrij van het Brugse Vrije (ca. 1000-1795)', in: W. Prevenier en B. Augustyn (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795* (Brussel 1997) 461-478. Een verouderde uitgave van de schepenlijsten van het Brugse Vrije is terug te vinden bij F. Priem en O. Delepierre, *Précis analytique des documents que renferme le dépôt des archives de la Flandre Occidentale à Bruges* (Brugge 1840-1842).

bezegeld. Het in de vroege zestiende eeuw opgetrokken schepenhuis van het Brugse Vrije ligt op de Oude Burg van Brugge, naast het schepenhuis van de stad zelf.

Ik zal de Brugse stadsadel dus via een omweg benaderen. Het startpunt is een diachrone analyse van de adel van Brugge én van haar ommeland in drie peiljaren, namelijk 1363, 1437 en 1481. Vervolgens komt de adel van de eigenlijke stad Brugge aan bod dankzij de lijst van 1363, die Brugge en haar ommeland immers onderscheidt. Deze kan vergeleken worden met een document uit de persoonlijke notities van de Brugse humanist Jacob de Damhoudere, die in 1563 een lijst van zijn adellijke stadsgenoten optekende.¹⁵ Deze lijst is in tegenstelling tot de oudere convocatielijsten geen product van een vorstelijke administratie. Hij past ongetwijfeld eerder in een vorm van sociale zelfpromotie door Jacob, want de familie De Damhoudere komt in de lijst voor. Toch is deze lijst betrouwbaar gebleken, zij het dan met de mogelijke uitzondering van de familie van de auteur.¹⁶ Kortom, de lijsten van de veertiende- en vijftiende eeuw lenen zich tot een directe vergelijking van de adel van Brugge en het Brugse Vrije in die jaren. Voor de stadsadel in strikte zin moeten we ons tot 1363 en 1563 beperken.

Uitstervings- en migratiepatronen in de adel van Brugge en het Brugse Vrije

De adel van Brugge en haar uitgestrekte ommeland bestond in de jaren 1363, 1437 en 1481 uit respectievelijk 34, 29 en 24 families. De populaties van de drie peiljaren waren dus relatief gelijk in omvang, hoewel de adel van deze regio gedurende de veertiende en vijftiende eeuw kennelijk is verkleind.

Hoewel vergelijking bemoeilijkt wordt door de ongelijke tijdsperiode tussen de verschillende peiljaren is het duidelijk dat het mutatie-ritme in de adel van Brugge en het Brugse Vrije ongemeen hoog was. Nog geen kwart van de populatie van 1437 was afkomstig uit de Brugse adel van 1363. Veertig jaar later, in 1481, was net iets meer dan de helft van de populatie afkomstig uit de eerder gevestigde families. Vele families zijn dus uit de adel van Brugge en haar ommeland verdwenen.

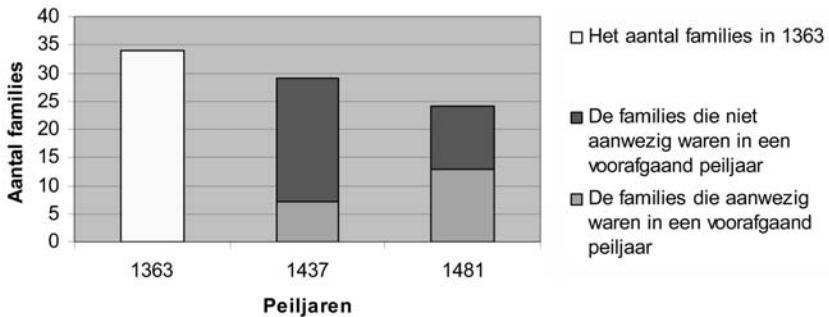
Van de 27 families die uitsluitend in 1363 in de adel van Brugge en het Vrije vermeld zijn, behoorden er veertien in 1437 niet meer tot de Vlaamse adel. Van de overige dertien geslachten waren er in 1437 nog twaalf bekend als leden van de Vlaamse adel, maar in andere delen van het graafschap (van

15. Rijksarchief Brugge, Fonds De Schietere de Lophem, lias 1 ('Genealogie vanden Ryne en de Damhoudere'), fol. 2 r. – 3 r.

16. Vergelijking met de schepenregisters (1553-1573) toont aan dat de vermelde personen tot families behoorden waarvan de leden ridders waren of heerlijke titels droegen. *Database Stadsarchief Brugge*.

één familie is het lot onduidelijk). Terwijl de ene helft van de 27 families dus van het adellijke toneel is verdwenen, was de andere helft in het tweede kwart van de veertiende eeuw nog gewoon van adel, maar dan in andere delen van het graafschap. Die families waren dus geëmigreerd. Het hoge mutatie ritme van de Brugse adel lijkt in belangrijke mate veroorzaakt door het verhuizen van adellijke families. De Vlaamse adel lijkt dus rond 1400 een geografisch mobiele elite te zijn.

GRAFIEK 1 *Het mutatie ritme van de adellijke families*

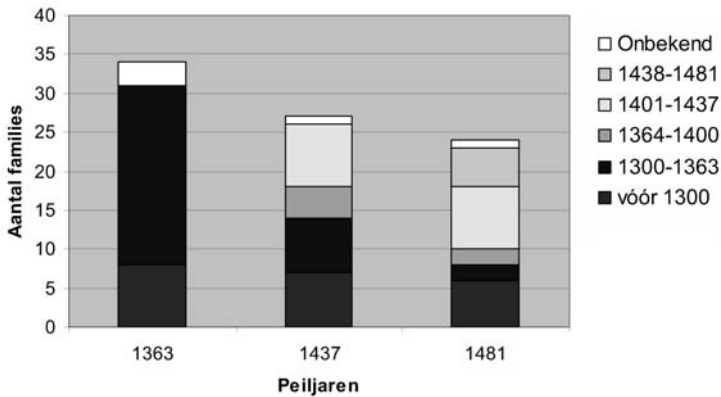

Het aantal verdwenen families lijkt veel hoger te liggen bij de overgang van de populaties van 1437 naar 1481. Van de zestien families die uitsluitend in 1437 zijn vermeld, waren er slechts twee nog als adellijke geslachten bekend in 1481, zij het dan elders in Vlaanderen. De overige dertien geslachten zijn niet meer bekend in de Vlaamse adel van 1481 (opnieuw is van één familie het lot onzeker). Dit beeld is echter vermoedelijk vervormd. Bijna alle lijsten dateren immers uit de late veertiende of vroege vijftiende eeuw. Hierdoor is het moeilijker om na te gaan in welke mate adellijke families verdwenen in de tweede helft van de vijftiende eeuw. Daarnaast mag ook niet uitgesloten worden dat meer en meer Vlaamse edellieden naar andere gewesten van de Bourgondische Nederlanden migreerden, waardoor ze ook uit ons blikveld verdwijnen. Het valt dus te betwijfelen dat het verdwijningsritme daadwerkelijk toenam na 1437. Omgekeerd zullen vele verdwenen families vervangen zijn door inwijking. Net zoals er Brugse families naar andere delen van het graafschap verhuisden, zullen er ook vele edellieden uit andere streken zich in Brugge komen vestigen.

Wat gebeurde er met de verdwenen families? Naast de genoemde mogelijkheid dat families het graafschap hebben verlaten, blijven er ruwweg twee mogelijkheden open. Ofwel zijn die families uitgestorven, ofwel hebben zij hun adellijke status verloren ('derogatie'). Om uit te maken wat doorslaggevend was, is meer gedetailleerd familieonderzoek nodig. Stierven er uitzonderlijk veel geslachten uit door demografische schommelingen of werd een aanzienlijk deel van de lokale adel door de economische veranderingen

van de late veertiende eeuw dusdanig in de geldbuidel getroffen dat zij de noodzakelijke adellijke levensstijl niet langer konden bekostigen? Van beide opties zijn voorbeelden bekend.¹⁷ Hoewel neerwaartse sociale mobiliteit en uitstervingspatronen verder onderbelicht blijven, is het wel mogelijk om meer inzicht te krijgen in de veranderingen van de Brugse adel.

GRAFIEK 2 *De ouderdom van het adellijk statuut*

Naast migratie bepaalden ook meer lokale sociale processen de samenstelling van de adel in de Brugse regio. In grafiek 2 werd de ouderdom van de adellijke families van Brugge en het Vrije in kaart gebracht. Hiermee bedoel ik niet de ouderdom van de familie *an sich*, maar wel die van haar lidmaatschap van de Vlaamse adel. Zo was de rijke beenhouwersfamilie Van Themseke al sinds de vroege veertiende eeuw lid van de Brugse politieke elite. Zij is wel pas rond 1425 tot de adel opgeklommen.¹⁸ Uit deze grafiek blijkt dat in 1437 het aandeel van gevestigde adel – dat wil zeggen, adellijke families die reeds in de hoge middeleeuwen of in de veertiende eeuw bekend zijn – nog zeer aanzienlijk was. Desalniettemin was bijna een kwart van de populatie van 1437 slechts zeer recent in de adel opgeklommen, een tendens die nog versterkte tegen het einde van de vijftiende eeuw. Iets meer dan de helft van de families van 1481 behoorde vóór de vijftiende eeuw nog niet tot de adel. De adel van deze streek werd dus in sterke mate op peil gehouden door nieuwe adellijke families, die al dan niet uit Brugge afkomstig waren.

17. Zo stierf de familie Van Dudzele uit in de tweede helft van de veertiende eeuw, terwijl de Gentse edelman Wouter van Zwijnaarde in diezelfde periode zijn laatste bezittingen moest verkopen om nog een paard te kunnen bekostigen. J. Buntinx, *De audiëntie van de graven van Vlaanderen. Studie over het centraal grafelijk gerecht (c. 1330 – c. 1409)* (Brussel 1949) 421.

18. Buylaert e.a. (eds.), 'De adel ingelijst', tekstuitgave 4.

Daarnaast moet opgemerkt dat de veertiende-eeuwse adel na 1400 opvallend verzwakte. Ten dele wordt het snel afnemende aandeel van deze groep verklaard door het feit dat deze grafiek een natuurlijk demografisch verloop weerspiegelt. Desalniettemin is het duidelijk dat de veertiende-eeuwse adel relatief sterk verzwakte, want de adellijke families uit de hoge middeleeuwen wisten zich juist opmerkelijk goed te handhaven. Het aantal families dat reeds in de dertiende eeuw of eerder bekend is bleef nagenoeg onveranderlijk in de peiljaren. Door de geleidelijke inkrimping van de adel van Brugge en het Vrije nam haar relatieve aandeel zelfs toe.

Die oudadellijke families hebben een eigen geschiedenis. Van het 230-tal bekende adellijke families uit de periode 1000-1300 was er in de veertiende en vijftiende eeuw nog slechts een klein groepje geslachten overgebleven. Dit geringe doorleven van de 'klassieke' hoogmiddeleeuwse adel in de laatmiddeleeuwse periode wordt doorgaans toegeschreven aan een feodale inkomstencrisis.¹⁹ Eerder onderzoek heeft aangetoond dat de opkomst van de grote Vlaamse steden en de grafelijke macht de rechtsheerlijke positie van de adel als plattelandsaristocratie heeft ondermijnd. Het terugvallen van de inkomsten uit leen- en heerlijkheidsbezit moet vele families geruïneerd hebben. Er waren echter ook enkele oudadellijke families die juist gesterkt uit de crisis kwamen door het inpalmen van het vrijgekomen leenbezit van andere, geruïneerde adellijke geslachten.²⁰

Juist die alleroudste families behoorden onder de graven Lodewijk van Nevers en Lodewijk van Male en onder hun Bourgondische opvolgers *de facto* bijna steevast tot de hoge adel van het graafschap Vlaanderen. Hun grootgrondbezit verleende hen grote rijkdom en aanzienlijke politieke macht. Die macht werd nog vergroot doordat de vorst hen inschakelde in het landsbestuur. Deze groep families behoorde in die periode ook al eeuwen tot de Vlaamse adel en ontleende daar veel status aan. De hoge adel van Vlaanderen – hoe moeilijk dit ook precies te definiëren is²¹ – vormde dus een zeer stabiele factor in de laatmiddeleeuwse adel van Brugge en het Brugse Vrije. Verder werd de ruimte die vrijkwam door het verhuizen of uitsterven van adellijke

19. E. Warlop, *The Flemish nobility before 1300* (Kortrijk 1975-1976) passim; J. Dumolyn en F. Van Tricht, 'Adel en nobilitiseringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: een status quaestionis', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 65 (2000) 197-222, aldaar 200-202.

20. E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst (eind 13de – eerste helft 16de eeuw)* (Gent 1988) 300-653.

21. Voor een bespreking van de problemen rond het begrip 'hoge adel', zie F. Buylaert en J. Dumolyn, 'L'importance sociale, politique et culturelle de la haute noblesse dans les pays bourguignons et habsbourgeois (1475-1525): un état de la question', in: J. Haemers, H. Wijsman en C. Van Hoorebeeck (eds.), *Entre la ville, la noblesse et l'Etat : Philippe de Clèves (1456-1528), homme politique et bibliophile* (Turnhout 2007) ter perse.

families vooral ingenomen door recent geadelde families, eerder dan door de veertiende-eeuwse adel.

De ‘nieuwe adel’ van de vijftiende eeuw: een staatsadel?

Naast inwijking van gevestigde edelen trok de Brugse adel vooral nieuwe adel aan. Die nieuwe adel was al dan niet afkomstig uit Brugge en het is de vraag hoe die nieuwe families in de adel zijn opgeklommen. De late veertiende en de vijftiende eeuw waren in de Nederlanden vooral getekend door de opkomst van de vorstelijke staat. De vraag in welke mate de Bourgondische hertog zich met de adel van de Nederlandse gewesten heeft ingelaten, heeft veel stof doen opwaaien.²² Onderzoek naar het befaamde Bourgondische hof en het personeel van regionale staatsinstellingen toonde aan dat edelen een belangrijke rol hebben gespeeld in het staatsvormingsproces.

De vorst had immers vertegenwoordigers nodig die voldoende maatschappelijke status hadden om voor hem uiteenlopende taken te vervullen in de lokale en centrale staatsinstellingen,²³ de kerk, het diplomatieke korps en tenslotte ook het leger.²⁴ Daarnaast had de vorst een schare hofadviseurs nodig die ook een plaatsvervangende rol konden spelen in het landsbestuur en het domeinbeheer.²⁵ In een tijdperk waarin het principe van relatief onpersoonlijk functionerende bureaucratieën nog onvoldoende was doorgedrongen, moest de vorst immers vaak een beroep doen op de lokale bezits- en machtsstructuren van machtige edelen om de fiscale en politieke controle over de verschillende delen van het territorium te verzekeren. Afgezien van zijn maatschappelijke status en zijn lokale machtsnetwerken wordt ook aangenomen dat de feodaal-vazallitische mentaliteit van de adel hem bijzonder geschikt maakte voor staatsdienst.²⁶ Met name de betrokkenheid van de hoge edelen van de verschillende deelgewesten was van groot belang voor de uitbouw van de vorstelijke macht in de Bourgondische Nederlanden. Dit is tref-

22. Het debat werd geopend met A.J. Armstrong, ‘Had the Burgundian government a policy for the nobility?’, in: Idem, *England, France and Burgundy in the Fifteenth Century* (Londen 1983) 213-236.

23. Specifiek voor Vlaanderen, zie J. Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)* (Leuven en Apeldoorn 2003) 158-165.

24. Janssens, *De evolutie van de Belgische 109-118*; Dumolyn en Van Tricht, ‘Adel en nobilitiseringsprocessen’, 216-218.

25. W. Paravicini, *Guy de Brimeu. Der burgundische Staat und seine adlige Führungsschicht unter Karl dem Kühnen* (Bonn 1975) 11-29.

26. A. Vanderjagt, *Qui sa vertu anoblist. The concepts of “noblesse” and “chose publique” in Burgundian political thought* (Groningen 1981) 35-7, 49-56 en 60-64; J. Dumolyn, ‘Les conseillers Flamands au xvème siècle: rentiers du pouvoir, courtiers du pouvoir’, in: R. Stein (ed.), *Powerbrokers in the late Middle Ages* (Turnhout 2001) 68.

Afb. 2 Het in 1531 opgetrokken schepenhuis van het Brugse Vrije (links) en het laatmiddeleeuwse stadhuis van Brugge (rechts) op de Oude Burg. Bron: fotoverzameling van de auteur.

fend tot uitdrukking gebracht door de oprichting van de ridderorde van het Gulden Vlies in 1430. De vorst investeerde dus veel middelen om de hoge adel van de Nederlanden van een potentiële machtsrivaal om te smeden tot een dienstbare staatselite.²⁷ Dit had slechts wisselend succes. De verenigde oppositie van vele hoge edelen tegen de vorst manifesteerde zich voor het eerst in de opvolgingscrisis in het laatste kwart van de vijftiende eeuw en heeft zich in de zestiende eeuw doorgezet.²⁸

Uitgaande van dit vastgestelde belang van edelen in de staat wordt met name voor de Vlaamse adel doorgaans aangenomen dat staatsdienst als reddingsboei heeft gediend voor de adel als geheel.²⁹ De door de economische

27. Voor de hofaristocratie is er H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de Moderne Staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen 2001).

28. Haemers, *Stedelijke opstanden en staatsvorming, 147-188*.

29. J. Bartier, *Légistes et gens de finances au xvième siècle: les conseillers des ducs de Bourgogne Philippe le Bon et Charles le Téméraire* (Brussel 1952-1955). Dit is meer specifiek voor het graafschap Vlaanderen geherformuleerd door Dumolyn en Van Tricht, 'Adel en nobilitiseringsprocessen'.

crisis verzwakte adel zou zich alleen hebben kunnen handhaven door zich om te scholen tot een dienstadel. Toetsing van deze hypothese is vooralsnog uitgebleven. Door de gebrekkige kennis van wie tot de adel behoorde, ontbrak tot op heden de basis voor een statistische analyse van de betekenis van vorstelijke dienst voor de volledige adel als sociale groep.

De stelling dat de vorstelijke staat de adel een nieuw economisch draagvlak aanreikte, werpt terecht ook de vraag op in welke mate de staat rechtstreeks de samenstelling van de adel bepaalde door niet-edelen in de adelstand te loodsen. Zoals ik reeds eerder vermeldde was het al of niet tot de adel behoren tot het einde van de zestiende eeuw onlosmakelijk verbonden met sociale perceptie. Wel waren er in de vijftiende eeuw reeds aanzetten tot een groeiende invloed van de vorstelijke macht op de definitie van adeldom als sociale status. Het eenvoudige registreren in de bovenbeschreven convocatielijsten van de Vlaamse edelen om hun militaire verplichtingen te innen, kon al een voelbare invloed uitoefenen in de lokale samenlevingen voor de perceptie van deze of gene als edelman of niet. De Bourgondische hertogen hebben zich ook het recht aangemeten om personen in de adel op te nemen door middel van een adelbrief.

De lotgevallen van de Rijselse familie De Tenremonde illustreren dit spanningsveld tussen adeldom als een sociaal en gewoonterrechtelijk fenomeen en de betrokkenheid van de vorst. In 1398 diende Guillaume de Tenremonde bewijs van zijn adellijke status te leveren vooraleer hij tot de Johanniterorde kon worden toegelaten. Hij deed daarbij beroep op zes aan hem verwante edellieden. Zij verklaarden elk in een oorkonde dat Guillaume een verwant van hen was *'et extrait de noble sang et lignee'*.³⁰ Het hoofd van de orde nam genoegen met dit bewijs. In 1465 wilde Willems verwant, Jean de Tenremonde, zijn, hoewel onwettig kind, status van edelman opeisen of verzeke- ren. Hij stapte met een kopie van de bovengenoemde verklaringen van de edelen ten behoeve van Guillaume naar Jean de Saint-Rémy, de hoge edelman die op dat moment *'roy d'armes'* van het Gulden Vlies was. Deze vaardigde op zijn beurt een verklaring ten bate van Jean uit.³¹ Kortom, de bewijslast werd ontleend aan adellijke getuigen uit de sociale leefwereld van de betrokkenen, maar het verzoek tot ratificatie werd gericht aan de hofmeester van het vorstelijke adelsgenootschap. Deze fungeerde in dit geval kennelijk als een soort adelsgriffier *avant la lettre*.

Algemeen genomen moet de rechtstreekse invloed van de vorst in de sociale samenstelling van de vijftiende-eeuwse Vlaamse adel nog niet overschat worden. Voor hoogstens één familie van de 87 van de drie peilpopulaties van de adel van Brugge en het Vrije is een adelsbrief bekend en zelfs dat blijft

30. In vertaling: 'afkomstig van adellijk bloed en een adellijke familie.'

31. Algemeen Rijksarchief Brussel, Fonds de Lalaing – charters, nr. 45.

onzeker.³² Belangrijker is de meer algemene problematiek van de staat als factor in processen van het verheffen tot de adelstand. In welke mate heeft de in staatsdienst verzamelde rijkdom burgers in staat gesteld een adellijke levensstijl aan te meten? Er zijn inderdaad enkele spectaculaire gevallen van sociale promotie in vorstelijke dienst waarbij het al dan niet succesvol verwerven van een adellijke status een belangrijke leidraad bleek.

Zo was er bijvoorbeeld de financiële ambtenaar Pieter Bladelin (overleden in 1472) die de aandacht van zijn kroniekschrijvende tijdgenoten en historici heeft getrokken. Deze ambtenaar was afkomstig uit het Brugse ambachtsmilieu en vergaarde in dienst van de hertogen een enorm fortuin. Hij heeft dit geïnvesteerd in de stichting van zijn eigen heerlijke stad met bijbehorend kasteel, Middelburg-in-Vlaanderen. Dit prestigeproject paste duidelijk in een nadrukkelijk adellijke levensstijl.³³ Het is niet helemaal duidelijk hoe succesvol Bladelin uiteindelijk was in zijn streven naar adeldom. In de Gentse schepenregisters is hij als edelman vermeld, maar het is niet duidelijk of de gevestigde Vlaamse adel zich daarin kon vinden.³⁴ Hoe het ook zij, Bladelins levensloop illustreert wel dat de uitbouw van het staatsapparaat in Vlaanderen grote kansen bood aan families om rijkdom, macht en dus eventueel ook een hogere sociale status te bedingen. Het initiatief lag in die context dan vooral bij de lokale elites zelf. De vraag blijft echter in welke mate dit gaat om zeer uitzonderlijke succesverhalen of om symptomatische uitingen van een breder sociaal proces.

Ik heb voor de drie peilpopulaties van de adel van Brugge en het Vrije de betrokkenheid in het staatsapparaat gemeten.³⁵ Het doel was om per familie

32. Jan van Gent, secretaris van Filips de Goede, ontving in 1436 een adelbrief van de hertog. Er zijn echter reeds veel vroeger personen met deze familienaam in het Brugse Vrije terug te vinden die de titel van schildknaap of ridder droegen. Genealogisch onderzoek zal hier moeten uitwijzen of het om verschillende families gaat. Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, bijlage op cd-Rom, biografische fiche 'Gent, Jan van.'

33. W. Declercq, J. Dumolyn en J. Haemers, "Vivre noblement." The material and immaterial construction of elite-identity in late Medieval Flanders: The case of Peter Bladelin and William Hugonet', *Journal of Interdisciplinary History* (2006) ter perse.

34. Stadsarchief Gent, Reeks 301, nr. 48 (1464-1465), fol. 19 r.

35. Dit is uitgevoerd aan de hand van de database *Prosopographia Burgundica* (een online-database van de 'écroux' van het Bourgondische hof, toegankelijk via de website van het Deutsches Historisches Institut Paris); H. Nowé, *Les baillis comtaux de Flandre, des origines à la fin du XIVe siècle* (Brussel 1928), bijlage 1; J. Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Bourgondische periode* (Brussel 1967) 614-652; Idem, *De Grote Raad en de hertogen van Boergondië en het Parlement van Mechelen* (Brussel 1973); E. Kerckhoffs-De Heij, *De Grote Raad en zijn functionarissen 1477-1531* (Amsterdam 1980), prosopografische bijlage; Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, prosopografische bijlage op cd-Rom van het hogere personeel van de Raad van Vlaanderen en de Rekenkamer van Rijssel tussen 1419 en 1477; T. Soens, Databank lokale ontvangers van het grafelijk domein in Vlaanderen (1350-1500) (ongepubliceerd, met dank aan de auteur die mij inzage verleende).

te bepalen of er een correlatie bestond tussen het uitoefenen van vorstelijke ambten en de datum waarop de familie in kwestie in de Vlaamse adel is verschenen. Een eerste vaststelling is dat hogere staatsfuncties (in de Raad van Vlaanderen, de Grote Raad en het Bourgondische hof) niet als breekijzer hebben gediend om in de adel op te klimmen. Dergelijke functies waren beperkt tot de elite van de Brugse adel en werden steevast uitgeoefend door die families nadat zij in de adel waren opgenomen. Dit betekent niet dat de regionale staatsinstellingen geen kansen boden tot sociale mobiliteit, integendeel. Eerder onderzoek heeft reeds ondubbelzinnig aangetoond dat het personeel van die instellingen grote kansen tot sociale promotie toegespeeld kreeg en die ook wist te benutten.³⁶ Het was – althans voor de Brugse populatie – alleen geen factor voor verheffing tot de adelstand (een meer specifieke vorm van sociale mobiliteit).

Dit lag anders voor lokale vorstelijke ambten. Meer bepaald baljuwsfuncties waren van belang voor processen van verheffing tot de adelstand in laatmiddeleeuws Vlaanderen. Onderzoek toonde aan dat lokale ontvangerschappen een eerder secundair element waren in de opbouw van loopbaanpatronen.³⁷ Het grafelijk baljuwskorps van Vlaanderen daarentegen was wel bevolkt door verschillende ‘baljuwsfamilies’ die dit ambt tot de hoeksteen van hun maatschappelijke aspiraties hadden gemaakt.³⁸ Het belang van het grafelijk baljuwschap voor het in de adel opklimmen van personen en families schuilt in de kansen op het vergaren van macht en rijkdom. Daarnaast was de uitoefening van publiek gezag, waartoe dit ambt een uitgelezen kans bood, een sleutelement in de middeleeuwse opvattingen over adeldom.³⁹

De casus van de Brugse adel bevestigt het belang van een baljuwsfunctie voor de Vlaamse adel. Minimaal 62 procent van de Brugse adellijke geslachten uit de drie peiljaren telt familieleden die ooit actief geweest zijn als grafelijk baljuw in Vlaanderen. Van ruim een kwart van de populatie is het zeker dat zij nooit een baljuwsfunctie hebben uitgeoefend en van tien procent blijft dit onzeker. De inkomsten en macht uit lokale vorstelijke ambten waren dus zonder twijfel van groot belang voor het voortbestaan van de laatmiddeleeuwse adel als economische en politieke elite in Vlaanderen.

De vraag die ons echter boeit is in welke mate burgerlijke families door dienst aan de vorst in de adel van Brugge en het Vrije wisten op te klimmen. Slechts maximaal een kwart van de families uit de drie populaties waren als baljuws actief vóór ze tot de Vlaamse adel gingen behoren, zodat in hun geval

36. Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, passim.

37. T. Soens, *De rentmeesters van de graaf van Vlaanderen. Beheer en beheerders van het grafelijk domein in de late Middeleeuwen* (Brussel 2002) 237-242.

38. Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt*, 236-240.

39. K.F. Werner, *Naissance de la noblesse. L'essor des élites politiques en Europe* (Parijs 1998) 126-127.

gesuggereerd kan worden dat de als baljuws verworven macht en rijkdom hun opname in de adel heeft vergemakkelijkt. Een mooi voorbeeld is de familie De Baenst. Deze was oorspronkelijk afkomstig uit Sluis, maar zij vestigde zich in de vroege vijftiende eeuw in Brugge. De opname van dit geslacht in de Vlaamse adel (voor het eerst met zekerheid als adellijk vermeld in 1425) volgde kort na de aanvang van een lange reeks baljuwscarrières van telgen van deze familie. Vanaf 1470 gebruikte de familie de staatsinstellingen als springplank om zich in te werken in de hogere regionen van de Vlaamse adel.⁴⁰ Het verwerven van de felbegeerde adellijke status was dus geenszins een eindpunt voor deze ambitieuze familie.

Hier moet opgemerkt worden dat de schatting dat voor 25 procent van alle families van Brugge en het Vrije hun adellijke status mogelijk aan baljuwsfuncties te danken is, een maximumgrens is. Vermoedelijk lag het eerder vijf tot tien procent lager.

Waren de vele nieuwkomers van de Brugse adel in de peiljaren 1437 en 1481 dan uitsluitend te danken aan het uitoefenen van baljuwschappen? Deze vraag moet in negatieve zin beantwoord worden. Het grafelijke baljuwsambt was in Vlaanderen immers reeds lang vóór de komst van de Bourgondische dynastie uitgebouwd. Van de zeventien geslachten die mogelijk hun adellijke status aan vorstelijke dienst als baljuws te danken hebben, behoorden er respectievelijk vijf, zeven en vijf families tot de peiljaren 1363, 1437 en 1481. De spreiding van de families die mogelijk dankzij vorstelijke dienst geadeld werden toont aan dat dit dus geen nieuw gegeven was in de vijftiende eeuw. Reeds in de veertiende eeuw was dit een belangrijk fenomeen. Dit traject van verheffing tot de adelstand vertoonde een licht verhoogde populariteit in de eerste helft van de vijftiende eeuw, maar de vestiging van de Bourgondische staat in Vlaanderen sinds de laatste decennia van de veertiende eeuw heeft geen revolutionair effect gehad op de samenstelling van de adel van Brugge en omstreken. Vorstelijke dienst zorgde voor een gestage instroom van vers bloed in de Vlaamse adel, maar het volstaat niet als enige verklarende factor voor adelsvernieuwing van de vijftiende eeuw.

Het stadspatriciaat als rekruteringsbasis voor de adel van Brugge en het Vrije?

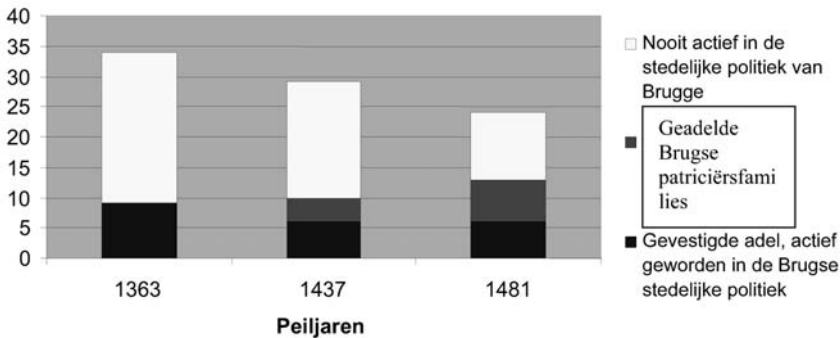
Naast vorstelijke dienst kan er in het vijftiende-eeuwse Brugse Vrije nog een andere hefboom voor adelsvernieuwing onderkend worden. Nogal wat nieuwkomers stamden immers uit de stedelijke elite van de stad Brugge en

40. F. Buylaert, 'Sociale mobiliteit bij stedelijke elites in laatmiddeleeuws Vlaanderen. Een gevalstudie over de Vlaamse familie De Baenst', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 8 (2005) 201-251.

dan meer bepaald uit het 'stadspatriciaat'. Hoewel het 'stadspatriciaat' als begrip alomtegenwoordig is in de historiografie van de laatmiddeleeuwse Nederlanden, laat het zich niet makkelijk definiëren. De politieke macht in de stad werd in de late veertiende en in de vijftiende eeuw verdeeld tussen negen leden, namelijk de 'poorterij' en acht groepen ambachten. De poorterij was de erfgenaam van de zeer oligarchische elite die in de twaalfde en dertiende eeuw de teugels in handen had. Eerder onderzoek heeft echter een zeer grote overlapping aangetoond tussen het rijke makelaarsgilde en de poorterij. Ook verschillende leidende geslachten uit het vis- en vleesverkopersambacht behoorden tot het kleine groepje families dat zich onderscheidde door een permanente vertegenwoordiging in het schepencollege.

Hoe moeilijk het ook is om tot een verantwoorde afbakening van het Brugse patriciaat te komen, het algemene gevoelen van de historici die zich over het bestuur van de Reiestad hebben gebogen is dat de stad beheerst werd door een alliantie tussen een besloten commerciële en financiële elite en het ambachtsmilieu. Die families ontleenden hun fortuinen aan stedelijke nijverheid, directe of bemiddelende betrokkenheid in de in Brugge georganiseerde transithandel, het pachten van stedelijke belastingen en grond- en huizenbezit binnen en buiten Brugge.⁴¹ De vraag is of dit milieu een *recruiting pool* vormde om het voortdurende verdwijnen van adellijke families in de streek op te vangen.

GRAFIEK 3 *De relaties tussen de adel van Brugge en het Brugse Vrije met de politieke elite van de stad Brugge (in aantal families)*

Binnen de adel van de stad Brugge en het Brugse Vrije is er vanaf het begin van de vijftiende eeuw een proces op gang gekomen waarbij families uit het Brugse patriciaat in de lokale adel opklommen. In 1437 waren nog maar vier

41. Dumolyn, *De Brugse opstand*, 105-12, 114-115; W. Prevenier, 'Elites, middengroepen en arbeiders in de stad en op het platteland', in: W. Prevenier (ed.), *Prinsen en poorters. Beelden van de laat-middeleeuwse samenleving in de Bourgondische Nederlanden. 1384-1530* (Antwerpen 1998) 72-91, aldaar 76-77.

van de 29 families afkomstig uit de elite van de stad Brugge, maar veertig jaar later, was dit aantal al sterk toegenomen. In 1481 bestond reeds een kwart van de adel van Brugge en haar ommeland uit geadelde patriciërsfamilies.

Het is vooral belangrijk om vast te stellen dat deze in de adel opklimmende patriciërsfamilies slechts in geringe mate overlaptten met de families die via het uitoefenen van baljuwsfuncties tot de adel opklommen. Slechts voor twee families was dit het geval. De families De Baenst en Vanden Berghe behoorden zowel tot het Brugse stadspatriciaat als tot het Vlaamse baljuwskorps. Bij de andere Brugse patriciërsfamilies was het uitoefenen van baljuwsfuncties juist opvallend impopulair. Zij ontleenden hun rijkdom dus kennelijk vooral aan hun winsten in de Brugse handelwereld of aan hun inkomsten uit grondbezit.

Er moeten kanttekeningen geplaatst worden bij de gangbare opvatting dat adel en handel onverenigbaar zijn, althans voor het laatmiddeleeuwse Vlaanderen.⁴² Dat handel een derogerende activiteit werd geacht, geldt met zekerheid voor de op Frankrijk gerichte Bourgondische hofcultuur. In 1439 kende Filips de Goede een adelbrief toe aan een in Vlaanderen werkzame ambtenaar. Dit motiveerde hij met de opmerking dat de begunstigde een wettige telg van respectabele familie was, *'et sans soy mesler ny entremette de marchandise, ny autre chose qui deut deroger ou prejudicier au titre et privilege de noblesse'*.⁴³

In het graafschap Vlaanderen waren handel en adeldom echter wel compatibel, althans in de praktijk. Zo maakt het register van de Brugse vierschaar in 1465 terloops melding van 'tghescil ende questie wesende voor tghemeene college van scepenen van Brugghe tusschen edelen ende waerde heere mer Roeland Metteneye, ruddere, heesschere an deen zijde, ende Pieter Wickinchuse, coopman vander Duutsscher Hanze, verweere'.⁴⁴ De onenigheid was ontstaan naar aanleiding van een eerder op de Antwerpse jaarmarkten afgesloten handelstransactie tussen beide partijen. De familie Metteneye was van oudsher een Brugs makelaars- en hosteliërsgezin. De Metteneye's behoorden reeds in de veertiende eeuw tot het stadspatriciaat en deden rond 1400 met blijvend succes hun intrede in adellijke kringen. Ook andere families uit de Brugse commerciële elite, zoals de Van Aertryckes, klonnen in de adel op.

Aanwijzingen in de verhalende, administratieve of normatieve bronnen van laatmiddeleeuws Vlaanderen die mogelijk kunnen wijzen op een zeker onbehagen bij de idee van een handeldrijvende edelman of een adellijke koopman zijn mij niet bekend. Ook van botsingen met de andere opvattingen ter

42. Deze opvatting is nog in de recentste publicaties over de adel van de laatmiddeleeuwse Nederlanden terug te vinden. Dumolyn en Van Tricht, 'Adel en nobilitiseringsprocessen', 219; P. De Win, 'Queeste naar de rechtspositie van de edelman in de Bourgondische Nederlanden', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 53 (1985) 223-274, aldaar 258, 269.

43. In vertaling: 'zonder zich in te laten met handel of andere zaken die afbreuk doen aan de rang van edelman.' Algemeen Rijksarchief Brussel, Manuscripts Divers, nr. 264, pp. 43-57.

44. Stadsarchief Brugge, Civiele Sententiën van de vierschaar (1465-1466), fol. 13 r., 21 v. en 25 r. (proces aanhangig gemaakt op 18 december 1465).

zake van de vaak in Brugge verblijvende hofelite is geen spoor terug te vinden. Wel is opgemerkt dat uit het bewaarde register van het Brugge makelaarsgilde blijkt dat verschillende makelaarsfamilies dit gilde in de vijftiende eeuw begonnen te verlaten.⁴⁵ De eerder besproken hosteliërsfamilie De Baenst bijvoorbeeld, klom rond 1425 op in de adel, mede dankzij intensieve activiteiten in het grafelijke baljuwskorps. Vanaf 1440 is er van dit geslacht in de bronnen van het makelaarsgilde geen spoor meer terug te vinden.

Is hier sprake van ‘*la trahison de la bourgeoisie*,’ waarbij commerciële elites hun handelsactiviteiten afstoten om kans te maken om door de gevestigde adel gecoöpteerd te worden? Eerst en vooral moet opgemerkt worden dat dit verschijnsel niet bij alle adellijke patriciërsfamilies optrad. De adellijke Metteneye’s bleven tot omstreeks 1500 trouw lid van het gilde.⁴⁶ Verder wijst de casus van de familie De Baenst erop dat dit eerder was ingegeven door sociale klimpatronen die los staan van adeldom. Het makelaarschap werd afgestoten nadat de familie geadeld was. Heroriëntering van familiale energie en middelen lijkt dan eerder gericht op risicospreiding door te investeren in grondbezit of op het aanboren van nieuwe kansen. Zo kon bijvoorbeeld een universitaire opleiding nieuwe perspectieven openen. Naast baljuwschappen kwamen dan ook hogere staatsfuncties in het bereik.⁴⁷ Diachroon onderzoek naar opleidingspatronen en economische activiteiten van Vlaamse stedelijke elites kan hier meer uitsluitsel geven.

De vernieuwing van de adel van Brugge en het omringende platteland kwam dus tenminste uit drie kanalen. Ten eerste was er de inwijking van gevestigde adellijke families, waarbij voornamelijk de oude, hoge adel voorop liep. Daarnaast waren er families – al dan niet van lokale origine – die via vorstelijke dienst tot de adel doorstootten. Ten slotte werd een groeiend aantal families uit het stadspatriciaat van Brugge in de loop van de vijftiende eeuw in de adel opgenomen. Vanuit deze vaststellingen kunnen we dieper ingaan op de kerngroep van de adel. Zoals ik eerder aangaf was het wisselingsritme van de families tussen de drie peiljaren zeer hoog. Van de 87 families die in 1363, 1437 en 1481 samen de adel vormden, kwamen er slechts veertien in meer dan een van de peiljaren voor.

Van de vijf families die reeds in het midden van de veertiende eeuw tot de adel van Brugge en het Vrije behoorden en dat op het einde van de vijftiende eeuw nog steeds waren, behoorden er vier tot de hoge adel van het graafschap

45. A. Van den Abeele, *Het ridderlijk gezelschap van de Witte Beer. Steekspelen in Brugge tijdens de late Middeleeuwen* (Brugge 2000) 62.

46. Het register is uitgegeven in A. Van den Abeele en M. Catry, *Makelaars en handelaars. Van nering der makelaars naar kamer van koophandel in het xvii-de-eeuwse Brugge* (Brugge 1992).

47. H. De Ridder-Symoens, ‘Adel en universiteiten. Humanistisch ideaal of bittere noodzaak?’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 93 (1980) 410-432; Buylaert, ‘Sociale mobiliteit bij stedelijke elites in laatmiddeleeuws Vlaanderen’, *passim*.

Vlaanderen. De enige ‘modale’ adellijke familie, namelijk de familie van Varsenare, is pas in het derde kwart van de vijftiende eeuw in de hogere regionen van de adel opgeklommen. Negen families kwamen in twee van de drie peiljaren voor. De twee families die in 1363 en 1437 aanwezig waren, hebben hun succes niet toevallig aan de opkomende Bourgondische staat te danken. Hun aandeel in de kerngroep is wel relatief bescheiden gebleven.

<i>Kerngroep</i>	<i>Sociaal profiel</i>	<i>Ouderdom adellijke status</i>
Gruuthuize, van	Hoge adel	Vóór 1300
Gistel, van	Hoge adel	Vóór 1300
Moerkerke, van	Hoge adel	1300-1363
Varsenare, van	Modale adel	1300-1363
Vlaanderen, van	Hoge adel	1350-1400
Gent, van	Familie van hertogelijke ambtenaren	1350-1400 (?)
Meetkerke, van	Modale adel; baljuwsgeslacht	1300-1363
Aertrycke, van	Patriciërsfamilie	1400-1437
Baenst, de	Patriciërsfamilie; baljuwsgeslacht	1400-1437
Berghe, van den	Patriciërsfamilie (?); baljuwsgeslacht	1300-1363
Boonem, van	Patriciërsfamilie	1400-1437
Halewijn, van	Hoge adel	Vóór 1300
Haveskerke, van	Hoge adel	Vóór 1300
Themseke, van	Patriciërsfamilie	1400-1437

Tenslotte zijn er de zeven families die samen met de vijf bovengenoemde topfamilies de ruggengraat van de vijftiende-eeuwse Brugse adel vormden, namelijk de families die in 1437 en 1481 geattesteerd zijn. Van deze zeven families behoorden er twee tot de oudste en machtigste geslachten van Vlaanderen, namelijk de Van Haveskerkes en de Van Halewijns. Met name de opkomst van deze laatste familie was van groot belang, omdat zij het baljuwschap van Brugge en het Vrije doorlopend hebben gemonopoliseerd van 1472 tot 1496 (slechts onderbroken door oorlog in 1485 en in 1488-1490).⁴⁸ De andere vijf families behoorden echter alle tot het Brugse stadspatriciaat en waren pas recent tot de adel toegetreden. De families De Baenst en Vanden Berghe, de twee families genoemde patriciërsfamilies die ook de weg van vorstelijke dienst hebben bewandeld, behoorden ook tot deze topgroep. Algemeen genomen was overheidsdienst een factor bij vier van de veertien families uit de kerngroep. Dit wil niet zeggen dat de banden met de Bourgondische staat beperkt waren tot deze vier families. Deze analyse bracht slechts functies in staatsinstellingen in kaart, niet de meer informele contacten. Met name bij

48. Algemeen Rijksarchief Brussel, Fonds Rekenkamers, nr. 13710.

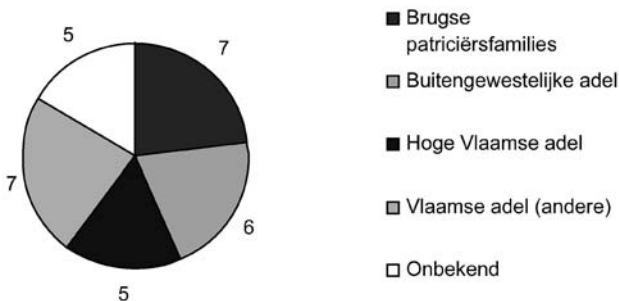
de hoge adel was de voeling met de Bourgondische staatselite ongetwijfeld groot. Dit nam alleen niet noodzakelijk de vorm van functies in vorstelijke instellingen aan.

We kunnen besluiten dat de hoge edelen en de het adellijke patriciaat vanuit de meest stabiele elementen van de adel van Brugge en het Brugse Vrije vormden. Zij vormden in zekere zin het ankerpunt voor de vele andere adellijke families die kwamen en gingen in de Bourgondische periode. Families uit de lagere echelons van de Vlaamse adel ontbreken in deze groep, wat erop wijst dat de elite van de lokale Vlaamse adel in Brugge en het Vrije de grootste stabiliteit bereikte.

De Brugse 'stadsadel' in 1363-1563

Nu de adel van Brugge en haar ommeland in zijn geheel is behandeld blijft de kernvraag in welke mate er, in de strikte zin van het woord, sprake was van een Brugse stadsadel. Ik vermeldde reeds dat voor de drie peiljaren alleen de lijst van 1363 onderscheid maakt tussen de adel van de stad Brugge en de adel van het Vrije. De stadsadel van Brugge in 1363 bestond uit slechts zes personen. Drie hiervan, te weten de families Van Brugge-Gruuthuze, Van Gistel en de heer van Praat, behoorden tot de hoge adel. Met name van de families Van Gistel en Van Gruuthuze lieten imposante herenhuizen bouwen in het hart van de stad. De familie Van Meetkerke was een belangrijke baljuwsfamilie uit de streek, die nog tot ver in de vijftiende eeuw in Brugge is blijven wonen, maar nooit hetzelfde niveau heeft bereikt als de hoge adel. Ook de laatste twee personen, namelijk Jan vande Poele en Jan vander Leye kwamen niet uit de stedelijke elite. Deze twee families zijn al snel van het toneel verdwenen. In het midden van de veertiende eeuw was de Brugse stadsadel een zeer beperkt fenomeen. Het ging om een handjevol hoge edelen en enkele lokale ambtenarenfamilies die soms ook actief werden in de Brugse schepbank (zie grafiek 4).

GRAFIEK 4 De adel van de stad Brugge in 1563

Dit groepje kreeg gezelschap van het Brugse stadspatriciaat dat in toenemende mate tot de adelstand ging behoren. Vanaf 1400 nam de stadsadel gestaag in omvang toe. Bovendien werd haar samenstelling nog heterogener. De door Jacob de Damhoudere opgestelde lijst van de Brugse stadsadel in 1563 toont aan dat dit proces niet stopte op het einde van de vijftiende eeuw. Twee eeuwen na 1363 bestond de Brugse stadsadel uit 30 families '*cum multis aliis tam civibus, francostes, Hispanis quam aliis*'.⁴⁹

De zestiende-eeuwse stadsadel bestond net zoals die van de vijftiende eeuw uit een mengeling van hoge edellieden, in Brugge verblijvende edellieden uit het Vrije en een aantal eerder of later in de adel opgeklommen patriciërsfamilies. Negen van de 30 families waren reeds in de peiljaren 1363, 1437 of 1481 opgedoken. Van die negen families behoorden er niet toevallig vijf tot het patriciaat en vier tot de hoge Vlaamse adel. Onder die families waren ook de Van Gistels, die twee eeuwen eerder al tot de Brugse stadsadel behoorde.

In de zestiende eeuw tekenden zich ook enkele nieuwe tendensen af. Één daarvan was de aanwezigheid van Spaanse edellieden in Brugge. Er kan geopperd worden dat hun aanwezigheid een gevolg was van de opvolging van de Bourgondische Valois door de Spaans-Habsburgse dynastie. Hierbij moet echter opgemerkt worden dat de opvolgers van de Bourgondische hertogen, en dan zeker Karel v en Filips II, gebroken hadden met de vijftiende-eeuwse gewoonte om het hof regelmatig in Brugge te laten resideren. Deze edellieden waren vermoedelijk afkomstig uit de in Brugge residerende natie van Spaanse handelaren. Verder was er ook een toename van de migratie van edelen naar Brugge vanuit andere Nederlandse gewesten dan het graafschap Vlaanderen. Zo waren de van oorsprong Henegouwse families d'Oignies en Boulengier lid van de Brugse adel. Deze trend was reeds eerder ingezet. In 1481 was er de aanwezigheid in Brugge van Filips van Kleef, een Brabantse hoge edelman. In de late veertiende en vroege vijftiende eeuw zijn er migratieprocessen en processen van verheffing tot de adelstand op gang gekomen, die het handjevol families van 1363 lieten aangroeien tot een stadsadelijk milieu van minimaal dertig geslachten aan de vooravond van de Opstand der Nederlanden.

De adellijke aanwezigheid in Brugge in de tweede helft van de veertiende en de vijftiende eeuw werd ruwweg gevormd door drie elementen, namelijk oude, bijna steevast hoge adel, geadelde ambtenarengeslachten en geadelde patriciërsfamilies. Vanuit statistisch oogpunt bleek de overlapping tussen deze drie groepen niet groot. Er waren echter families die duidelijke bruggen vormden tussen deze verschillende werelden. Bovendien zijn er sterke aanwijzingen dat in het vijftiende-eeuwse Brugge een opvallend sterke sociaal-

49. In vertaling: 'met vele andere burgers, vrijlaten, Spanjaarden en anderen'. Rijksarchief Brugge, Fonds De Schietere de Lophem, lias I ('Genealogie vanden Ryne en de Damhoudere'), fol. 2 r. – 3 r.

culturele interactie plaatsvond tussen die verschillende milieus. Met name religieuze broederschappen speelden hier een belangrijke rol. Zo was er de broederschap van Onze-Lieve-Vrouwe-ten-Sneeuw, een relatief open genootschap dat zowel leden van de stedelijke elite als vrouwen en ambachtslieden telde. In 1469 werd hertog Karel de Stoute lid van het gilde en werd daarin al snel gevolgd door enkele belangrijke hofedelen.⁵⁰ Exclusiever was de broederschap van Onze-Lieve-Vrouwe-vanden-Droogenboom. Dit was een trefpunt van de leiders van de belangrijkste ambachten, Brugse patriciërs en een aanzienlijk aantal hoge edelen en leden van de hertogelijke familie. Het bewaarde ledenregister van 1462-1465 vermeldt onder meer de namen van Filips de Goede, Isabella van Portugal, de latere hertog Karel de Stoute, leden van adellijke families Van Gruuthuze, Van Gistel, van Varsenare, Van Diksmuide en Archies, evenals Pieter Lanchals en Colard d'Ault (twee topambtenaren). Ook telgen van belangrijke internationale handelaarsfamilies (de Arnolfini's, de Cavalcanti's) en de abten van lokale kloosters waren lid.⁵¹ In het midden van de vijftiende eeuw werd ook de broederschap van het Heilig Bloed van Brugge opgericht door een klein groepje patriciërsfamilies. Onder de stichtende leden bevonden zich Jacob Adornes, Christoffel Metteneye en Lodewijk de Baenst, die allen tot geadelde families behoorden.⁵²

Ook het Brugse handboogschuttersgilde van Sint-Joris krijgt vaak een dergelijke rol van ontmoetingsplaats tussen (hof)adel en de Brugse stedelijke elite toegespeeld. Een bewaard ledenregister geeft immers een lijstje – doorgaans, maar vrijwel zeker foutief gedateerd in 1437⁵³ – met de naam van de vorst en 26 hoge edelen en machtige staatsambtenaren als leden van dit gilde. Dit genootschap was duidelijk een elitegenootschap, dat bovendien een opmerkelijke affiniteit met een ridderlijke cultuurbeleving ten toon spreidde.⁵⁴ Verder was er ook het toernooigezelschap van de Witte Beer, dat jaarlijks een toernooi op de Grote Markt organiseerde. Dit gezelschap was opgericht door het

50. A. Brown, 'Bruges and the Burgundian "Theatre-state": Charles the Bold and Our Lady of the Snow', *History* 84 (1999) 277-299.

51. R. Ströhm, *Music in Late Medieval Bruges* (Oxford 1985) 71-72; Dumolyn, *De Brugse opstand* 116-118.

52. N. Geirnaert, 'Cultuur, kerk en geestesleven in de Middeleeuwen', in: M. Ryckaert, A. Vandewalle e.a. (eds.), *Brugge. De geschiedenis van een Europese stad* (Tielt 1999) 98.

53. Stadsarchief Brugge, nr. 385 (register Oudhof) fol. 3 v. Het register is in 1437 aangevat, maar deze lijst vermeldt echter 'mijn here de scout Pinnock'. Bewaarde rekeningen tonen aan dat Filips Pinnock echter schout van Brugge was van 1495 tot 1516. In 1437 oefende een andere familie deze functie uit (Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer, nr. 13783). De lijst vermeldt echter ook de rond 1480 gestorven Anselm Adornes, wat suggereert dat deze lijst een complexere, chronologisch gelaagde ontstaansgeschiedenis heeft.

54. Stadsarchief Brugge, nr. 385 (register Oudhof), fol. 52 v. – 53 r. Het gildereglement van december 1400 stipuleerde dat de 'coninc' van het gilde bij feestmaaltijden geflankeerd moest worden door twee 'rudders'.

Brugse patriciaat, maar zowel Vlaamse als buitengewestelijke hoge edelen namen graag deel, of zetelden in het gevolg van de hertog op de tribunes.⁵⁵

De contacten tussen verschillende sociale milieus in broederschappen en toernooi- en schuttersverenigingen gleden naadloos over in informele netwerken. De hoge edelman Lodewijk van Gruuthuze en Jan de Baenst, afkomstig uit een makelaarsfamilie die onder meer via vorstelijke dienst in de adel was opgeklommen, waren elkaars burens. Een van de werken uit Jans bibliotheek was bovendien overgeschreven van een exemplaar van Lodewijk, wat het bestaan van informele leesclubjes suggereert.⁵⁶ Lodewijk trad in 1457 ook op als dooppeter van een dochter van de adellijke patriciër en internationale handelaar Anselm Adornes.⁵⁷ Het belang van de sociale interactie die dit rijke culturele leven met zich meebracht, is eerder wel eens betwijfeld.⁵⁸ Recent onderzoek beklemtoont het belang van dergelijke genootschappen voor de vorst en de staatselite om sociaal-politieke netwerken te smeden met het Brugse stadspatriciaat, dat in belangrijke mate de fiscale staatsinkomsten uit het graafschap Vlaanderen controleerde. Uit een bewaard onderzoeksdossier naar de politieke stellingname van een telg van de familie De Baenst voor of tegen Maximiliaan in de burgeroorlog tussen de vorst en de Vlaamse steden in 1482-1485 blijkt dat er in het Brugse schuttersgilde van Sint-Joris inderdaad over vaak gevoelige politieke thema's gepraat werd.⁵⁹ In de genietingen van de Brugse *beau monde* school een reële politieke aantrekkingskracht voor hoogadellijke families om zich in Brugge te vestigen. Met name voor Van Gruuthuze is het duidelijk dat zijn informele contacten de basis vormden van zijn politieke macht in Brugge. Ondanks het feit dat hij of zijn familieleden nooit in de Brugse schepenbank wensten te zetelen, bleek hij een politiek zwaargewicht. Na de onverwachte dood van Karel de Stoute in 1477 heeft hij zich als de eigenlijke meester van de Brugse politiek opgeworpen.⁶⁰

55. Van den Abeele, *Het ridderlijk gezelschap*, passim; A. Brown, 'Urban jousts in the later Middle Ages: the White Bear of Bruges', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 78 (2000) 315-330.

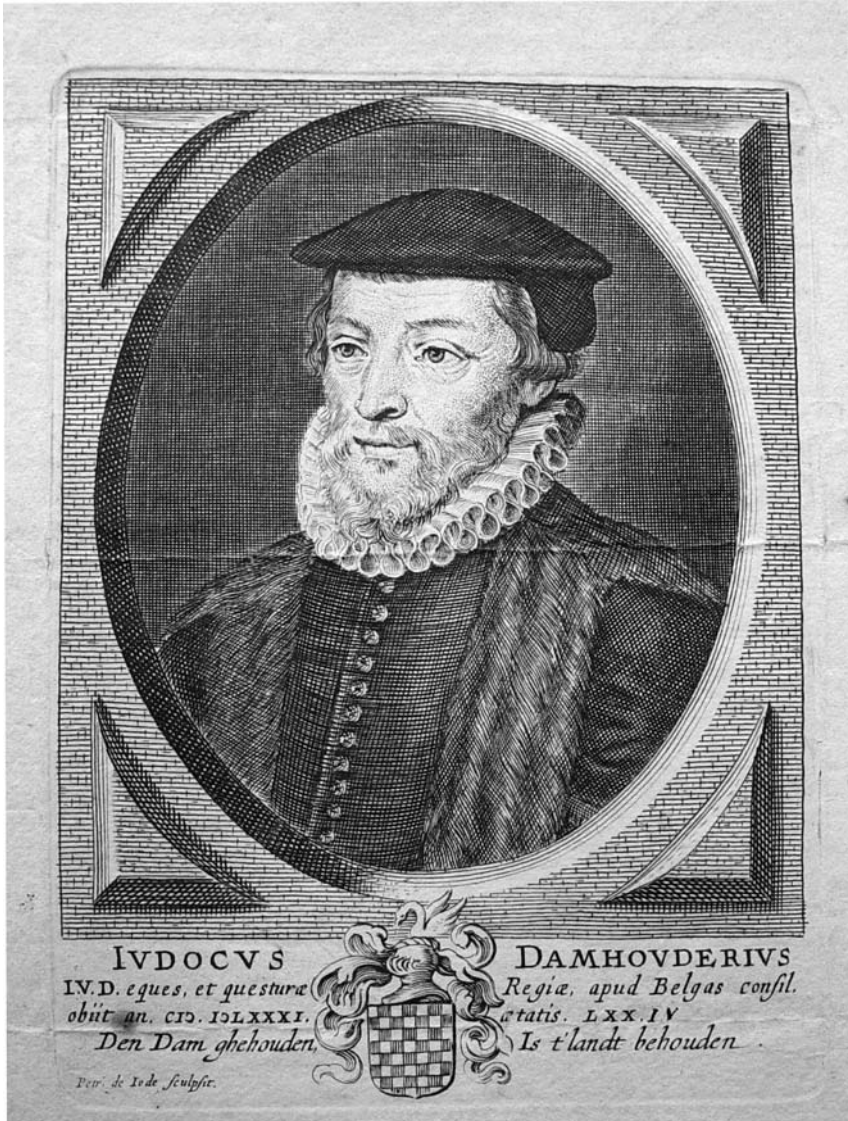
56. C. Van Hoorebeek, 'La Ville, le Prince et leurs officiers en Flandre à la fin du Moyen Âge: livres et lectures de la famille de Baenst', *Le Moyen Âge* (2007) nr. 1, 45-67.

57. Stadsarchief Brugge, Archief Adornes en Jeruzalem, nr. 3.

58. Dumolyn en Van Tricht, 'De sociaal-economische positie', 29-30 hebben betwijfeld of de duidelijke culturele aantrekkingskracht van de Vlaamse steden op de adel wel politieke of economische betekenis had. Dit was een reactie tegen D. Nicholas, *Town and Countryside: Social, Economic and Political Tensions in Fourteenth-Century Flanders* (Brugge 1971) 254-255, die in de late middeleeuwen een groeiende belangenverstrengeling tussen de Vlaamse adel en het stadspatriciaat van de grote steden ziet ontstaan.

59. Algemeen Rijksarchief Brussel, Grote Raad, Processen in eerste aanleg, nr. 3546 en Aanzienlijke families, nr. 290.

60. P.J. Martens (ed.), *Lodewijk van Gruuthuse: mecenas en Europees diplomaat, ca. 1427-1492* (Brugge 1992); Haemers, *Stedelijke opstanden en staatsvorming, 147-188*.

Afb. 3 Petrus de Jode, Portret van Jacob de Damhoudere (1507-1584), de auteur van de lijst van de 'Nobiles civitatis Brugensis' in 1563. Bron: Rijksarchief Brugge, Fonds de Schietere de Lophem, lias 4 (eerste map).

Ook wordt aangenomen dat dit dooreenlopen van het hofmilieu, de adel en patriciaat in deze eliteclubs ook een belangrijk element was in het (her)definiëren van de sociale identiteit van de betrokkenen.⁶¹ De elite van het

61. P. Arnade, *Realms of Ritual. Burgundian Ceremony and Civic Life in Late Medieval Ghent* (Ithaca 1996) 92.

vijftiende-eeuwse Brugge beschikte over opvallend grote mogelijkheden tot het toe-eigenen van adellijke statusvormen. Hoewel het er niet volledig mee gelijk te stellen is, vormt acculturatie inderdaad een sleutelement in sociale mobiliteit.⁶² Zo is wel eens geopperd dat de enorme kunstconsumptie in het laatmiddeleeuwse Brugge ingegeven werd door een gevoelde noodzaak om status sterker te veruitwendigen in een milieu waarin de verschillen tussen diverse sociale groepen veel minder duidelijk zichtbaar waren geworden dan elders in Europa. De interactie met Vlaamse of ‘Bourgondische’ edelen in de clubs van de Brugse elite zou dan van groot belang geweest zijn voor patriciërs, rijke handelaren en topambtenaren in hun pogingen om een adellijke status te verwerven.⁶³

Hoewel het belang van het Brugse culturele leven voor het verklaren van de aanwezigheid van edelen in de stad buiten kijf staat, is meer onderzoek nodig. Alle contacten met de Brugse elite ten spijt, zal men tevergeefs speuren naar patriciërs in het huwelijksnetwerk van de Van Gruuthuzes. Zij trouwden steevast met andere hoge edelen, vaak afkomstig uit andere gewesten van de Bourgondische Nederlanden. Er bestonden niet te verwaarlozen verschillen tussen de zeer oude en regionaal denkende hoge adel van Vlaanderen en het meer lokaal verankerde stadspatriciaat dat pas vanaf 1400 adellijke allures begon te krijgen. De betekenis van die sociaal-culturele netwerken zal pas ten volle naar waarde geschat kunnen worden indien zij gekoppeld wordt aan andere elementen, zoals de investering in feodaal grondbezit door patriciërs en een vergelijkende analyse van de huwelijksnetwerken van (adellijke) patriciërs en andere in Brugge verblijvende edelen. Volstond verbroedering in schuttersgilden en *confréries* om in de adel op te klimmen, of was een dergelijke imitatiestrategie slechts succesvol indien zij ondersteund werd door het aanknopen van huwelijksbanden met gevestigde adel?

Besluit

De casus van het laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Brugge maant tot grote voorzichtigheid om de begrippen ‘*noblesse urbaine*’, ‘*Stadtadel*’, ‘*stadsadel*’ of ‘*Urban Nobility*’ toe te voegen aan het rijtje geijkte historische concepten die gebruikt worden om laatmiddeleeuwse sociale groepen mee te duiden. Het staat buiten kijf dat er in de stedelijke elites van laatmiddeleeuws Vlaanderen verschillende processen van opwaartse sociale mobiliteit werkzaam waren en dat die de vorm van verheffing tot de adelstand van families en personen

62. P. Burke, ‘Performing history: the importance of occasions’, *Rethinking History* (2005) 35-52.

63. W. Blockmans, ‘The Burgundian court and the urban milieu as patrons in 15th century Bruges’, in: M. North (ed.), *Economic History and the Arts* (Keulen 1996) 15-26, aldaar 24-26.

konden aannemen. Dat die processen leidden tot het ontstaan van een aflijn-
bare groep met een eigen identiteit is al heel wat minder zeker. Het gebruik
van het concept 'stadsadel' doet weinig recht aan de heterogene achtergrond
van de verschillende edelen in Brugge. Die verschillende groepen ondergin-
gen ook geen amalgameringsproces door gezamenlijke activiteiten in het
vorstelijke ambtenarenkorps of de stedelijke schepenbank, zoals dat elders is
vastgesteld.⁶⁴ Hoge edelen en ambtenaren werden niet vaak schepen en het
baljuwsambt was relatief impopulair bij patriciërs. Bovendien suggereert het
begrip een sociale afscheiding tussen de adellijke en niet-adellijke elitefamilies
die er vermoedelijk niet was. In de verschillende Brugse genootschappen en
herenhuizen vond een culturele uitwisseling plaats tussen al dan niet geadelde
patriciërs, burgerlijke of adellijke staatsambtenaren, buitenlandse kooplieden
en hoge edelen. Deze acculturatiepatronen speelden een sleutelrol in sociale
mobiliteit. Door de in Brugge aanwezige edelen onder een gedeelde noemer te
brengen worden deze processen ten onrechte uit het blikveld van de historicus
geduwd. Ook indien 'stadsadel' in engere zin gebruikt wordt om die families
uit het stadspatriciaat met een adellijke status aan te duiden,⁶⁵ wordt de inbed-
ding van deze groep in het sociale weefsel van de stedelijke elite als geheel in
de schaduw geplaatst. Evenmin wordt dan recht gedaan aan de aanwezigheid
van edelen in Brugge die niet uit dat patriciaat afkomstig waren.

Daarnaast moet dit concept sterk genuanceerd worden vanuit een geogra-
fisch perspectief. De adel van de stad Brugge en haar uitgebreide ommeland
waren werelden die in belangrijke mate overlaptten en voortdurend elkaars
sociale samenstelling hebben bepaald. Er was een voortdurende migratie van
families van en naar Brugge. Ook het dagelijks leven van die elitefamilies
laat zich niet eenduidig als 'stedelijk' of 'landelijk' omschrijven. Vermoedelijk
hadden bijna alle Brugse patriciërsfamilies – en dan zeker die families die van
adel waren of het wilden worden – buitengoederen. Jan de Baenst, de boven-
genoemde buurman van Lodewijk van Gruuthuze, pendelde ongetwijfeld
geregeld tussen zijn herenhuis in de Brugse Oude Burg en het kasteel op zijn
heerlijkheid Sint-Joris-ten-Distel in Beernem (zo'n dertien kilometer buiten
Brugge). Naast het bezit van plattelandswoningen hadden verschillende fami-
lies ook herenhuizen in andere steden. In 1460 kocht bovengenoemde Jan de
Baenst een herenhuis bij de Vrijdagmarkt in Gent. Lodewijk van Gruuthuze
kocht zeven jaar later een luxewoning in de Gentse Burgstraat.⁶⁶ Vele Brugse
elitefamilies hadden ook elders in Vlaanderen of soms zelfs in andere gewes-

64. A. Castagnetti, 'Bemerkungen zu einer Geschichte von Gesellschaft und Politik der Städte in der Mark Verona-Treviso', in: Elze en Fazoli (eds.), *Stadadel und Bürgertum*, 56.

65. P. Dollinger, 'Patriciat noble et patriciat bourgeois à Strasbourg au xive siècle', *Revue d'Alsace* 90 (1950-1951) 52-82.

66. Stadsarchief Gent, Reeks 301, nr. 46 (1460-1461), fol. 46 r. en 56 r.; nr. 49 (1467-1468), fol. 97 v.

ten van de Nederlanden bezittingen en verbleven in een mogelijk seizoensgebonden ritme in hun verschillende *pieds à terres*. Ook hagepoorters vormden een groep die zich tussen stad en platteland bewoog. De sociaal-politieke netwerken van deze elite werden niet door de Brugse stadsmuren begrensd. In dit licht is het weinig verbazingwekkend dat de convocatielijsten van de Vlaamse adel slechts bij uitzondering een onderscheid hebben gemaakt tussen de adel van de stad Brugge en die van het Brugse ommeland. Ook Jacob de Damhoudere merkte op dat zijn lijst van stadsedelen met vrijlaten moest worden aangevuld. De elite van Brugge kan niet los gezien worden van die van het omringende platteland en andersom.⁶⁷

De aanwezigheid van de Vlaamse adel in de stedelijke samenleving en de processen van verheffing tot de adelstand bij stedelingen verdienen verder historisch onderzoek, maar het zou een vergissing zijn om die fenomenen onder de noemer 'stadsadel' te vatten. Met dit begrip wordt de oude tegenstelling tussen een burgerlijke stadscultuur en een adellijk platteland slechts vervangen door een nieuwe dichotomie die geen recht doet aan de sociale en geografische mobiliteit van laatmiddeleeuwse elites in Vlaanderen. De aanwezigheid van edelen in Brugge had zijn wortels bij de dertiende-eeuwse hoge adel en werd gestaag opgevoerd doordat het staatsvormingsproces nieuwe kansen aanreikte aan de Vlaamse elite. In de vijftiende eeuw volgde een nieuwe fase toen delen van het stadspatriciaat een hogere sociale status wisten te veroveren. Door de opname van het graafschap Vlaanderen in een ruimere politieke unie nam ook de interregionale osmose bij de Brugse elite merkbaar toe. Verder onderzoek zal klaarheid moeten scheppen in de precieze werking van deze processen, maar het is duidelijk dat de vernieuwing van laatmiddeleeuwse elites en de sociale mobiliteit binnen die elites de volle aandacht verdienen.

Over de auteur

Frederik Buylaert (1981) studeerde Middeleeuwse Geschiedenis aan de Universiteit Gent (2003) en behaalde een M.A. in *Early Modern European History* aan Columbia University in New York (2004). Sindsdien bereidt hij aan de Universiteit Gent als Aspirant van het FWO-Vlaanderen een doctoraatsverhandeling voor over de rol van de adel in het Vlaamse steden netwerk in de laatmiddeleeuwse periode. Hij publiceerde eerder over vetevoering en netwerkvorming bij Vlaamse en Hollandse stedelijke elites.

E-mail: Frederik.Buylaert@Ugent.be

67. Ook A. Janse, *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite in de late Middeleeuwen* (Hilversum 2001) 14, heeft de traditionele tegenstelling tussen een feodaal platteland en steden als een cliché afgedaan.